

ارزیابی و مقایسه‌ی توسعه‌ی نواحی ایران

مسعود تق‌سواپی: استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

رعنا شیخ بیگللو: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران*

وصول: ۱۳۹۱/۱/۲۸ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۲۲، صص ۸۳-۱۰۰

چکیده

جهت اتخاذ سیاست‌های توسعه برای کشور، ارزیابی و تحلیل سطح توسعه یافتگی نواحی مختلف و شناسایی نابرابری‌های ناحیه‌ای از اهمیت فراوانی برخوردار است. با وجود تدوین برنامه‌ها و انجام اقدامات مختلف توسعه‌ی ناحیه‌ای در ایران که با هدف پیشرفت متعادل و متوازن و کاهش شکاف توسعه‌ی نواحی صورت پذیرفت، نارسایی و کمبود امکانات و خدمات ضروری در برخی از مناطق وجود دارد. هدف از پژوهش حاضر، ارزیابی سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های ایران و نابرابری‌های بین ناحیه‌ای است. بدین منظور، تعداد ۵۴ شاخص توسعه با استفاده از روش تحلیل عاملی و بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت. در این فرایند، هشت عامل استخراج گردید که تحت عنوان عامل‌های امکانات زیربنایی و مسکن، امکانات درمانی، آموزشی، نیروی انسانی، صنعت، کشاورزی، امکانات روستایی، و امکانات فرهنگی نام‌گذاری شدند و در مجموع، تعداد ۴۶ شاخص را پوشش دادند. عامل‌های مذکور رویهم‌رفته حدود ۷۳ درصد از کل واریانس را تبیین کردند. جهت روشن‌تر شدن سیمای کلی توسعه یافتگی شهرستان‌ها، شاخص ترکیبی توسعه محاسبه گردید که مبنای رتبه‌بندی شهرستان‌ها قرار گرفت. نتایج حاصل از این مطالعه نشان می‌دهد که شهرستان‌های کشور از نظر سطح توسعه یافتگی، تفاوت قابل ملاحظه‌ای با یکدیگر دارند. بنابراین، ارتقاء شاخص‌های توسعه به ویژه در مناطق محروم و کمتر توسعه یافته امری ضروری است.

واژه‌های کلیدی: سطح توسعه یافتگی، نابرابری‌های ناحیه‌ای، سیاست‌های توسعه، تحلیل عاملی، شهرستان‌های ایران

۱- مقدمه

و محققان قرار گرفته است (Li and Wei, 2010)

303). افزایش تدریجی و روزافزون تفاوت‌ها و نابرابری‌های منطقه‌ای، موجب بروز ناآرامی‌های اجتماعی و سیاسی می‌گردد و در نهایت، یکپارچگی و وحدت ملی را مورد تهدید جدی قرار می‌دهد (Chowdhury, 2003, 81). از این رو، نابرابری منطقه‌ای همواره به عنوان یک زمینه‌ی مطالعاتی مهم

بعد از جنگ جهانی دوم، دولت‌های مختلف در سیاست‌های شهری و منطقه‌ای خود، به مسأله‌ی توسعه‌ی متوازن درون اقتصادهای ملی توجه بیشتری مبذول داشتند (اسکات، ۱۳۸۴، ۲۲۲). امروزه، نابرابری منطقه‌ای به عنوان یک موضوع مهم و اساسی مطرح است که به طور قابل ملاحظه‌ای مورد توجه دولت‌ها

می‌دهد که پیشرفت اقتصادی بدون تغییر و تحول مناسب در نظام سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، تقریباً محال است (نراقی، ۱۳۷۰، ۳۰). اگر چه دو عامل دانش و پیشرفت فناوری به عنوان مهم‌ترین محرک‌های رشد اقتصادی قلمداد می‌شوند، مورد دوم به طور اجتناب‌ناپذیری افزایش نابرابری‌های منطقه‌ای را در پی خواهد داشت و بعید به نظر می‌رسد که در همه جا و هر زمان، به طور یکنواخت انتشار یابند. در نتیجه، رشد اقتصادی، واگرایی مناطق را تشدید خواهد کرد (Barrios and Strobl, 2009, 576).

روند جدایی‌گزینی و واگرایی مناطق در بسیاری از کشورها همچنان ادامه دارد، به طوری که دو گروه قطبی از مناطق در حال شکل‌گیری است: مناطق توسعه یافته با رشد اقتصادی و رفاه اجتماعی بالا، و مناطق محروم با فقر روزافزون (Mikheeva, 1999). مشکل نابرابری‌های منطقه‌ای به ویژه در کشورهایی که قلمروهای وسیع و ویژگی‌های متنوعی دارند، کاملاً متداول است. در این کشورها نابرابری در سطح توسعه‌ی اقتصادی مناطق مختلف، افزایش کشمکش‌ها و ناآرامی‌های اجتماعی را موجب می‌شود (Fedorov, 2002, 445). در این صورت، هر گونه رشد و توسعه در کشور، ناپایدار خواهد بود. به همین دلیل است که بسیاری از محققان بر این باور هستند که عامل عمده مشکلات موجود مناطق در برخی کشورها، در نابرابری‌های منطقه‌ای ریشه دارد (Das et al., 2010, 1054).

در کشورهای در حال توسعه سه موضوع رشد، نابرابری و فقر، مورد توجه برنامه‌ریزان، اقتصاددانان و سیاستگذاران توسعه قرار گرفته است (Das et al., 2010, 1054). زیرا، اغلب اقداماتی که تاکنون برای کاهش فقر صورت پذیرفته، با افزایش چشمگیر

برای جغرافیدانان و اقتصاددانان مطرح بوده است. در سال‌های اخیر، جنبه‌ی جغرافیایی مباحث توسعه، عمومیت یافته است؛ زیرا تفاوت در سطح توسعه، همیشه با مکان در ارتباط است (Krugman, 1999, 143). بنابراین، رویکرد جغرافیایی در تحلیل نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای حائز اهمیت فراوانی است (Wei and Ye, 2009; 63).

نابرابری‌های منطقه‌ای شرایطی است که گاهی در سطح برخی کشورها ظهور می‌کند و علل مختلف و فراوانی می‌تواند داشته باشد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰، ۷۲). این نابرابری‌ها به دلایل متعدد تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی و سیاسی ایجاد می‌شوند که رشد ناهمگون و نامتعادل نواحی و مناطق را به دنبال دارند (زیاری و دیگران، ۱۳۸۹، ۱۸). در بسیاری از کشورها، نابرابری‌های منطقه‌ای پیامد مستقیم اجرای سیاست‌های مربوط به ایجاد قطب‌های رشد است؛ به طوری که برخی نواحی سریع‌تر از سایر مناطق، رشد و توسعه می‌یابند (Song et al., 2000, 247). در واکنش به نابرابری‌های موجود، نظریه‌های نابرابری منطقه‌ای عمدتاً به سه مسأله می‌پردازند: افزایش یا کاهش نابرابری منطقه‌ای در طول زمان، علت ایجاد نابرابری‌های منطقه‌ای، و استراتژی‌های توسعه برای کاستن از نابرابری‌های منطقه‌ای (Lipshitz, 1992, 125).

باید توجه داشت که توسعه، امری پیچیده و چند بُعدی است و نمی‌توان به سادگی آن را با شاخص‌هایی نظیر درآمد سرانه، ازدیاد پس‌انداز و سرمایه‌گذاری اندازه‌گیری کرد؛ زیرا علاوه بر بهبود وضع اقتصادی، باید تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی نیز پدید آید. تجربه‌ی کشورهای در حال توسعه از سال ۱۹۴۵ به بعد نشان

کمی اقتصادی توجه می‌کنند و جامعه‌شناسان، شاخص‌های اجتماعی را مد نظر قرار می‌دهند. در حالی که هیچ یک از این شاخص‌ها به تنهایی نمی‌تواند مبین جنبه‌های متعدد و پیچیده‌ی توسعه باشد (نراقی، ۱۳۷۰، ۳۷). نیازهای منطقه‌ای به صورت مجموعه‌ای از عوامل فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطرح می‌شوند. مجموعه‌ی این عوامل باید برای مناطق مختلف یک کشور مورد بررسی قرار گیرد (زیاری، ۱۳۸۰، ۹۸). زیرا، آسیب‌شناسی ناحیه‌ای هنگامی بهتر قابل تبیین و بررسی است که یک ناحیه با سایر نواحی از لحاظ ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی مقایسه شود (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰، ۱۰۷). شناخت نابرابری‌ها و عدم تعادل‌ها در چارچوب محدوده‌های جغرافیایی مختلف (کشور، استان، شهرستان و بخش) و در نتیجه، پی بردن به اختلاف‌ها و تفاوت‌های موجود و سیاستگذاری در جهت رفع و کاهش نابرابری‌ها از وظایف اساسی متولیان توسعه‌ی مناطق به شمار می‌آید. بررسی شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و تعیین وضعیت برخورداری مناطق در راستای تدوین راهبردهای توسعه‌ی مناطق، امری ضروری است (یاسوری، ۱۳۸۸، ۲۰۱).

مشکل برنامه‌ریزی برای هر کشور عبارت است از ارزیابی امکان‌ها و توانایی‌های بالقوه و مشکلات هر منطقه و مرتبط گردانیدن مشکلات و امکان‌های مزبور با ابعاد کلی برنامه‌ی ملی. تنها پس از انجام دادن این کار است که می‌توان پیرامون تخصیص سرمایه‌گذاری و احداث زیرساخت‌ها در مناطق مختلف، تصمیم‌های درستی اتخاذ نمود (کنت، ۱۳۶۷، ۴۲۸). بنابراین، برای برنامه‌ریزی بهتر نواحی گوناگون یک کشور لازم است که نواحی از نظر «برخوردار» طبقه‌بندی گردند تا نسبت به میزان برخوردار یا عدم برخوردار آن‌ها،

نابرابری‌ها همراه بوده است که همین امر، خود به بروز آشوب‌ها و ناآرامی‌های اجتماعی منجر گردیده است (Zhang and Kanbur, 2005, 189). تجزیه و تحلیل عوامل مؤثر در ایجاد نابرابری‌های منطقه‌ای و شناسایی منشأ بروز واگرایی مناطق برای اتخاذ سیاست‌های توسعه از اهمیت فراوانی برخوردار است. زیرا اگر عدم تعادل‌های چشمگیری در سطح کشور حاکم باشد، لازم است برنامه‌ها و اقدامات خاصی توسط دولت برای زدودن نابرابری‌های موجود و دست یافتن به توازن منطقه‌ای انجام شود که این امر تنها با مطالعه و ارزیابی وضعیت موجود توسعه‌ی مناطق مختلف کشور امکان‌پذیر است (Das et al., 2010, 1055).

در واکنش به نابرابری‌های موجود توسعه‌ی نواحی و مناطق، تلاش یک سیاست توسعه‌ی متعادل ناحیه‌ای بر آن است که بهترین شرایط و امکانات را برای توسعه‌ی جامع همه‌ی نواحی فراهم آورد و تفاوت‌های کیفیت زندگی بین ناحیه‌ای و درون ناحیه‌ای را به حداقل برساند (Mabogunje and Misra, 1981, 55). سیاستگذاری منطقه‌ای عبارت است از همه‌ی کوشش‌های آگاهانه که از سوی حکومت برای ایجاد تغییر در توزیع فضایی پدیده‌های اقتصادی و اجتماعی از قبیل جمعیت، درآمد، تولید انواع کالا و خدمات، تسهیلات حمل و نقل و غیره انجام می‌شود (زیاری، ۱۳۸۳، ۱۱). هماهنگی و توازن نسبی مناطق در دسترسی به تکنولوژی، امکانات و خدمات، روند همگرایی مناطق را تسهیل می‌کند (Yang, 2002, 331).

اقتصاددانان و جامعه‌شناسان، اغلب در تبیین و توضیح پدیده‌ی «توسعه» از معیارها و شاخص‌های متفاوتی استفاده می‌نمایند. اقتصاددانان معمولاً به معیارهای

۲- مواد و روش‌ها

۲-۱- روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی به ارزیابی و تحلیل سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های کشور (تعداد ۳۳۶ شهرستان در سال ۱۳۸۵) پرداخته است که داده‌های مورد نیاز آن عمدتاً به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. بدین منظور، منابع موثق آماری شامل نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان‌های کشور و نیز سالنامه‌های آماری استان‌ها در سال ۱۳۸۵ مورد مطالعه قرار گرفت و بر اساس اطلاعات و داده‌های در دسترس، تعداد ۵۴ شاخص مختلف توسعه استخراج و تدوین گردید. سپس، عامل‌های مؤثر در توسعه شهرستان‌ها با استفاده از روش تحلیل عاملی و بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS تعیین شد و در مرحله بعد، شاخص ترکیبی توسعه محاسبه گردید. بر اساس مقدار به دست آمده برای شاخص ترکیبی، شهرستان‌های کشور رتبه‌بندی گردیدند و در نهایت، جهت تسهیل ارزیابی سیمای توسعه‌ی ناحیه‌ای در سطح کشور، کل شهرستان‌ها به شش گروه توسعه شامل: بسیار توسعه یافته، توسعه یافته، نسبتاً توسعه یافته، نسبتاً محروم، محروم و بسیار محروم طبقه‌بندی شدند.

۲-۲- تحلیل عاملی

روش‌های گوناگونی برای طبقه‌بندی نواحی وجود دارد که در این خصوص، از روش تحلیل عاملی به عنوان یکی از مهم‌ترین و کارآترین روش‌ها بحث می‌شود (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰، ۱۸۱). تحلیل عاملی یکی از روش‌های آماری چند متغیره است که بین مجموعه‌ی فراوانی از متغیرها که به ظاهر بی‌ارتباط هستند، رابطه‌ی خاصی را تحت یک مدل فرضی

برنامه‌ریزی شود (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰، ۱۸۱). در زمینه‌ی سنجش و تعیین سطح توسعه یافتگی، انواع متنوعی از روش‌ها و تکنیک‌های کمی وجود دارد که بسته به میزان اعتبار و وثوق اطلاعات در دسترس و مهارت‌های برنامه‌ریزان برای سازماندهی و ارزیابی اطلاعات، مورد استفاده قرار می‌گیرند. از جمله این روش‌ها می‌توان به تحلیل تاکسونومی، تحلیل عاملی، تحلیل خوشه‌ای، مدل موریس و غیره اشاره نمود (بدری و دیگران، ۱۳۸۵، ۱۱۸). به‌کارگیری معیارها و روش‌های کمی جهت سطح‌بندی سکونتگاه‌ها در سیستم فضایی مناطق، نه تنها موجب شناخت تفاوت میان سکونتگاه‌ها می‌گردد، بلکه این سطح‌بندی معیاری برای تعیین انواع خدمات مورد نیاز و تعدیل نابرابری بین سکونتگاه‌ها است. امروزه با پیشرفت روش‌های آماری و رایانه‌ای در مطالعات جغرافیایی، استفاده از شاخص‌های مختلف در زمینه‌های گوناگون، متداول‌ترین روش سطح‌بندی سکونتگاه‌ها به شمار می‌رود (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵، ۲۰۹). برای تشخیص درجه‌ی توسعه یافتگی و تفاوت‌های ناحیه‌ای لازم است از شاخص‌های ترکیبی استفاده شود تا بتوان در مجموع سطح زندگی و رفاه مردم هر ناحیه را نشان داد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰، ۲۱۶).

با توجه به اهمیت ارزیابی وضع موجود توسعه‌ی نواحی جهت اتخاذ سیاست‌ها و تدوین برنامه‌های مناسب برای ارتقاء میزان برخورداری و نیز کاهش نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های ناحیه‌ای، در این پژوهش سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های کشور از نظر شاخص‌های متعدد توسعه با استفاده از محاسبه‌ی شاخص ترکیبی در روش تحلیل عاملی تعیین شده است.

(1986, 127-128). استخراج عامل‌ها با استفاده از ماتریس همبستگی صورت می‌گیرد. با استفاده از ماتریس عاملی، عوامل مشترک و اهمیت نسبی هر یک از شاخص‌ها معلوم می‌گردد. در تحلیل عاملی، در اتصال شاخص‌ها با هم در عوامل، شاخص‌هایی مورد استفاده قرار می‌گیرند که ضریب همبستگی آنها بالای ۰/۵ باشد (Anderson, 1958, 331-351).

۳- تحلیل یافته‌ها

۳-۱- استخراج عامل‌ها

جهت ارزیابی شاخص‌های توسعه‌ی ناحیه‌ای در ایران، تعداد ۵۴ شاخص توسعه با استفاده از روش تحلیل عاملی و نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت. این فرایند، به استخراج تعداد هشت عامل اصلی منجر شد که ۴۶ شاخص از شاخص‌های مذکور را پوشش می‌دهد. هشت عامل به دست آمده در مجموع، ۷۲/۵۴ درصد واریانس را توضیح می‌دهد که بیانگر رضایت‌بخش بودن تحلیل عاملی و شاخص‌های مورد مطالعه است. مقادیر ویژه، واریانس مربوط به هر یک از عامل‌ها و درصد واریانس تجمعی در جدول ۱ نشان داده شده است.

برقرار می‌کند (منصوفی، ۱۳۸۷، ۲۵۴). بدین ترتیب که با انتخاب ویژگی‌های خاصی به مثابه عوامل گوناگونی که دارای میزان‌های متفاوت در مناطق مختلف هستند و با محاسبه‌ی ضریب همبستگی متقابل بین این عوامل در مناطق مختلف، مجموعه‌های مناسب و مورد نظر منطقه‌ها را از میان آنها که نزدیکی و قرابت بیشتری به یکدیگر دارند، انتخاب می‌کند (معصومی اشکوری، ۱۳۸۵، ۱۰۶). این روش به دلیل دارا بودن ویژگی‌های خاص، از طرف اندیشمندان علوم منطقه‌ای از استقبال بالایی برخوردار بوده است؛ به ویژه زمانی که محققین با همبستگی بالایی بین متغیرها مواجه می‌شوند، استفاده از این روش را به سایر روش‌ها ترجیح می‌دهند. وزن‌های اختصاص یافته به شاخص‌ها به طور مستقیم به همبستگی بین متغیرها بستگی دارد، به طوری که هر چه همبستگی یک متغیر با سایر متغیرها بیشتر باشد، وزن بالایی نیز بدان تعلق می‌گیرد (کلانتری، ۱۳۸۰، ۱۴۶). سه دلیل برای جایگزین کردن عوامل به جای متغیرها وجود دارد: شناسایی متغیرهایی که همبستگی بالایی دارند، کم کردن تعداد متغیرهای مورد مطالعه، و سازمان‌دهی مجدد داده‌ها به صورت یک فرم جدید (Johnston,

جدول ۱ - مقادیر ویژه و واریانس عامل‌های استخراج شده

عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	۱۴/۱۹۰	۲۶/۲۸	۲۶/۲۸
۲	۵/۳۲۹	۹/۸۷	۳۶/۱۵
۳	۳/۶۴۶	۶/۷۵	۴۲/۹۰
۴	۳/۵۴۰	۶/۵۵	۴۹/۴۵
۵	۳/۵۲۴	۶/۵۳	۵۵/۹۸
۶	۳/۱۹۴	۵/۹۱	۶۱/۸۹
۷	۳/۱۲۴	۵/۷۸	۶۷/۶۷
۸	۲/۶۲۸	۴/۸۷	۷۲/۵۴

۲-۳- نامگذاری عامل‌ها

در فرایند انجام تحلیل عاملی، همبستگی هر شاخص با هر یک از عامل‌های استخراج شده محاسبه می‌گردد. مقدار این همبستگی تعیین می‌کند که هر شاخص، زیرمجموعه‌ی کدام عامل قرار گیرد. بدین ترتیب که اگر میزان همبستگی یک شاخص مورد نظر با یکی از عامل‌ها نسبت به سایر عامل‌ها بیشتر باشد، آنگاه شاخص مزبور تحت آن عامل معرفی می‌گردد. بر این اساس در مطالعه‌ی حاضر، شاخص‌های مربوط به هر یک از عوامل هشتگانه تعیین شدند که با توجه به ماهیت هر گروه از شاخص‌ها، عامل‌های مربوطه نامگذاری گردیدند.

۳-۲-۱- عامل اول

مقدار ویژه‌ی این عامل، ۱۴/۱۹۰ است که به تنهایی ۲۶/۲۸ درصد از کل واریانس را توضیح می‌دهد. در عامل مذکور، تعداد سیزده شاخص بارگذاری شده است که عمدتاً شاخص‌های مربوط به زیرساخت‌ها، امکانات زیربنایی و تسهیلات مسکن هستند و

همبستگی بسیار بالایی با عامل مربوطه دارند. بدین ترتیب، با توجه به شاخص‌های بارگذاری شده در این عامل، می‌توان آن را عامل «امکانات زیربنایی و مسکن» نامید. شایان ذکر است که در بین عامل‌های استخراج شده، بالاترین مقدار ویژه و واریانس برای این عامل، محاسبه شده است که بیانگر اهمیت این گروه از شاخص‌ها است.

زیربنای خوب، بهره‌وری را بهبود می‌بخشد و از هزینه‌های تولید می‌کاهد و «مسکن مناسب، عرصه‌ی لازم را برای توسعه‌ی منظم و هماهنگ جامعه فراهم می‌آورد و قابلیت تولید فردی را که لازمه‌ی رشد اقتصادی است، بالا می‌برد» (پورمحمدی، ۱۳۸۵، ۸۱).

لذا در هر گونه برنامه‌ای برای توسعه‌ی سرزمین، توجه به شاخص‌های بخش مسکن و امکانات زیربنایی اهمیت خاص دارد. شاخص‌های قرار گرفته در عامل اول و مقدار همبستگی آنها با عامل مربوطه در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل اول

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	درصد واحدهای مسکونی دارای برق	۰/۹۸۲
۲	درصد واحدهای مسکونی دارای آب لوله‌کشی	۰/۹۸۰
۳	درصد واحدهای مسکونی دارای گاز لوله‌کشی	۰/۹۸۲
۴	درصد واحدهای مسکونی دارای آشپزخانه	۰/۹۹۳
۵	درصد واحدهای مسکونی دارای حمام	۰/۹۹۴
۶	درصد واحدهای مسکونی دارای اسکلت فلزی یا بتن آرمه	۰/۹۸۵
۷	ضریب نفوذ تلفن ثابت	۰/۹۸۴
۸	ضریب نفوذ تلفن همراه	۰/۹۸۷
۹	طول بزرگراه به ازاء هر ۱۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت شهرستان	۰/۹۸۵
۱۰	تعداد پمپ بنزین به ازاء هر ۱۰۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۹۸۶
۱۱	تعداد نمایندگی پستی روستایی به ازاء هر ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت روستا	۰/۹۸۲
۱۲	معکوس تعداد خانوار ساکن در واحد مسکونی	۰/۹۸۲
۱۳	نسبت روستاهای دارای سکنه به کل روستاها	۰/۹۹۱

۳-۲-۲- عامل دوم

مربوط به امکانات و خدمات درمانی هستند (جدول ۳). بر این اساس، عامل مزبور با عنوان «امکانات درمانی» معرفی می‌گردد.

عامل دوم با مقدار ویژه‌ی ۵/۳۲۹، حدود ۹/۸۷ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کند. در این عامل، تعداد هشت شاخص بارگذاری شده است که همگی آنها

جدول ۳ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل دوم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	تعداد مراکز بهداشتی درمانی به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۸۷۰
۲	تعداد پزشک عمومی به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۷۳۳
۳	تعداد پزشک متخصص به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۹۰۶
۴	تعداد مراکز پرتونگاری به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۹۲۴
۵	تعداد خانه‌های بهداشت روستایی به ازاء هر ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت روستا	۰/۸۰۶
۶	تعداد مراکز توانبخشی به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۶۲۲
۷	تعداد آزمایشگاه به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۶۶۰
۸	تعداد داروخانه به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۹۳۲

است. در موارد ویژه، ممکن است این مهاجرت موقت به مهاجرت دائم تبدیل گردد که در این صورت، پیامدهای سوء دیگری نیز به دنبال خواهد داشت. از این رو، ارتقاء شاخص‌های مربوط به بخش درمان به ویژه در مناطق کمتر توسعه یافته پیشنهاد می‌گردد.

۳-۲-۳- عامل سوم

در عامل سوم نیز تعداد هشت شاخص جای گرفتند که عمدتاً به امکانات آموزشی مربوط می‌شوند. مقدار ویژه‌ی این عامل ۳/۶۴۶ است که حدود ۶/۷۵ درصد از واریانس را توضیح می‌دهد. با توجه به نوع شاخص‌های قرار گرفته در این گروه، عامل مربوطه به عنوان عامل «آموزشی» نامگذاری شد. شاخص‌های قرار گرفته در عامل اول و مقدار همبستگی آنها با عامل مربوطه در جدول ۴ ارائه شده است.

ماهیت خدمات درمانی به گونه‌ای است که نیاز به آنها منحصر به گروه خاصی از مردم نمی‌شود و در واقع، اغلب انسانها در سکونتگاه‌های مختلف بدان نیازمند هستند. فقدان یا کمبود خدمات بهداشتی و درمانی به ویژه در روستاها، شهرهای کوچک و مناطق محروم، پیامدهای منفی زیادی را به همراه خواهد داشت که مهم‌ترین آنها، اثرات ناگواری است که متوجه زندگی انسانهاست؛ به طوری که تاکنون عدم دسترسی بیماران در روستاها و مناطق محروم به این خدمات، موجب از دست رفتن جان انسانهای زیادی شده است. همچنین، تلاش ساکنان مناطق محروم برای بهره‌مندی از امکانات و خدمات درمانی، در بیشتر مواقع به مهاجرت موقت آنها به شهرهای بزرگ منجر می‌گردد که مستلزم صرف هزینه و زمان زیادی

جدول ۴ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل سوم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	نسبت معلم به دانش‌آموز ابتدایی	۰/۶۱۳
۲	تعداد کلاس به ازاء هر ۱۰۰ نفر دانش‌آموز ابتدایی	۰/۵۹۷
۳	نسبت معلم به دانش‌آموز راهنمایی	۰/۵۹۶
۴	تعداد کلاس به ازاء هر ۱۰۰ نفر دانش‌آموز راهنمایی	۰/۶۳۳
۵	نسبت معلم به دانش‌آموز دبیرستان	۰/۷۳۴
۶	تعداد کلاس به ازاء هر ۱۰۰ نفر دانش‌آموز دبیرستان	۰/۷۴۴
۷	تعداد کتابخانه‌های عمومی به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۷۴۸
۸	تعداد کتاب کتابخانه‌های عمومی به ازاء هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۶۳۶

یکی از ابعاد مهم تفاوت‌های توسعه، تفاوت در فرصت‌های آموزشی است. سطوح پایین آموزش و مهارت‌ها در برخی نواحی، فرایند رشد و توسعه دشوارتر می‌گرداند. از این رو، لازم است امکانات و خدمات آموزشی در تمامی مناطق با تأکید بر مناطق محروم، توسعه یابد.

۳-۲-۴- عامل چهارم
عامل چهارم با مقدار ویژه $3/540$ و درصد واریانس $6/55$ ، تعداد چهار شاخص را پوشش می‌دهد (جدول ۵). با توجه به این که میزان اشتغال، درصد باسوادی جمعیت، نسبت دانشجویان و دانش‌آموختگان، همگی مربوط به ویژگی‌های نیروی انسانی هستند، می‌توان عامل مزبور را «نیروی انسانی» نامید.

جدول ۵ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل چهارم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	میزان اشتغال	۰/۸۸۸
۲	درصد باسوادی جمعیت	۰/۸۲۲
۳	نسبت دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به جمعیت $20+$ سال	۰/۷۳۳
۴	نسبت دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به جمعیت $20+$ سال	۰/۸۸۸

اکثر متخصصان امور اجتماعی معتقدند که «منابع انسانی» هر جامعه‌ای، عامل تعیین کننده‌ی روند توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی آن جامعه است. چرا که بشر، هم هدف و هم وسیله‌ی فعالیت اقتصادی است؛ از طرف دیگر، انسان‌ها عوامل فعالی هستند که سرمایه‌ها را متراکم می‌سازند، از منابع طبیعی بهره‌برداری می‌کنند، سازمان‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را می‌سازند و باعث توسعه‌ی ملی را می‌شوند.

بنابراین، برای بهره‌برداری از این نیروی فعال باید مهارت‌ها و دانش مردم جامعه را توسعه داد (نراقی، ۱۳۷۰، ۶۶).

۳-۲-۵- عامل پنجم
مقدار ویژه‌ی این عامل، $3/524$ است که به تنهایی $6/53$ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کند. تعداد سه شاخص در عامل مذکور بارگذاری شده است که به بخش صنعت مربوط هستند. لذا این عامل تحت

عنوان عامل «صنعت» معرفی می‌شود. جدول ۶، عامل مربوطه نشان می‌دهد. شاخص‌های این گروه و میزان همبستگی آنها را با

جدول ۶ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل پنجم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	تعداد کارگاه‌های صنعتی (با بیش از ده نفر کارکن) به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۷۷۹
۲	درصد شاغلان صنعتی	۰/۶۷۰
۳	تعداد شرکت‌های تعاونی صنعتی به ازاء هر ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت شاغل صنعتی	۰/۶۶۶

۳-۲-۶- عامل ششم
از میان شاخص‌های مورد مطالعه، چهار شاخص تحت عامل ششم قرار گرفتند. مقدار ویژه‌ی مربوط به این عامل ۳/۱۹۴ است که حدود ۵/۱۹ درصد از واریانس را توضیح می‌دهد (جدول ۷). شاخص‌های این گروه به بخش کشاورزی مربوط می‌شود. از این رو می‌توان عامل مربوطه را عامل «کشاورزی» نامید. یکی از عوامل بسیار مهم در مراحل اولیه‌ی توسعه، بخش کشاورزی است (تیرل وال، ۱۳۷۸، ۲۳۷).

کشاورزی از بخش‌های اساسی اقتصاد کشور است که رشد و توسعه‌ی آن، مبنای راهیابی سرمایه‌گذاری، اشتغال و خدمات به سمت مناطق روستایی و کاهش بیکاری می‌شود. همچنین، زمینه‌ساز رشد و توسعه‌ی سایر بخش‌ها از جمله صنعت، خدمات، حمل و نقل و انرژی می‌گردد (رکن‌الدین افتخاری و دیگران، ۱۳۸۹، ۳). بنابراین، ارتقاء شاخص‌های مربوط به این بخش، در آن دسته از نواحی که پتانسیل‌ها و شرایط مناسبی دارند توصیه می‌شود.

جدول ۷ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل ششم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	سرانه‌ی اراضی کشاورزی	۰/۸۴۲
۲	نسبت بهره‌برداران کشاورزی استفاده کننده از ماشین‌آلات کشاورزی	۰/۸۷۶
۳	سرانه‌ی دام	۰/۷۸۶
۴	عملکرد (در هکتار) غلات	۰/۷۹۸

۳-۲-۷- عامل هفتم
هفتمین عامل استخراج شده با مقدار ویژه‌ی ۳/۱۲۴ و درصد واریانس ۵/۷۸، تعداد سه شاخص را پوشش می‌دهد (جدول ۸). شاخص‌های بارگذاری شده در

این عامل، مربوط به زیرساخت‌ها و امکانات روستایی است. بنابراین، عامل مزبور تحت عنوان عامل «امکانات روستایی» معرفی می‌شود.

جدول ۸ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل هشتم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	درصد روستاهای برق‌دار شده	۰/۷۰۱
۲	درصد روستاهای دارای ارتباط تلفنی	۰/۷۲۲
۳	طول راه آسفالت‌ه روستایی به ازاء هر ۱۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت شهرستان	۰/۷۹۹

۳-۲-۸- عامل هشتم مقدار ویژه‌ی این عامل ۲/۶۲۸ است که حدود ۴/۸۷ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کند (جدول ۹). تعداد سه شاخص در عامل هشتم بارگذاری شده است که با توجه به ماهیت آنها، می‌توان این عامل را عامل «امکانات فرهنگی» نامید.

روستاها به عنوان بستر تولید نیازهای اساسی، نقش مهمی در توسعه‌ی ملی و منطقه‌ای دارند. با تأمین امکانات و خدمات مورد نیاز روستاها علاوه بر افزایش تولیدات بومی و کشاورزی و در نتیجه ارتقاء سطح خودکفایی، از بروز مهاجرت‌های بی‌رویه‌ی روستائیان به شهرها جلوگیری خواهد شد. از این رو، توجه به شاخص‌های توسعه‌ی روستایی از اهمیت فراوانی برخوردار است.

جدول ۹ - شاخص‌های بارگذاری شده در عامل هشتم

ردیف	نام شاخص	میزان همبستگی با عامل
۱	گنجایش سالن‌های نمایش به ازاء هر ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۵۲۴
۲	تعداد چاپخانه به ازاء هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت باسواد	۰/۵۸۱
۳	تعداد صندلی سینما به ازاء هر ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۵۳۲

شاخص بیشتر باشد نشان دهنده‌ی سطح بالاتری از توسعه یافتگی است و برعکس. در مرحله‌ی بعد، رتبه‌ی هر یک از شهرستان‌ها بر مبنای مقدار شاخص ترکیبی توسعه تعیین شد که در جدول ۱۰ ارائه شده است.

۳-۳- شاخص ترکیبی توسعه و رتبه‌بندی شهرستان‌ها جهت تبیین سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های کشور، شاخص ترکیبی توسعه یافتگی بر اساس هشت عامل استخراج شده محاسبه گردید. هرچه مقدار این

جدول ۱۰- رتبه‌بندی شهرستان‌های کشور بر اساس امتیاز شاخص ترکیبی در روش تحلیل عاملی

شهرستان	رتبه	شهرستان	رتبه	شهرستان	رتبه	شهرستان	رتبه
تهران	۱	گرمسار	۵۷	شهرضا	۱۱۳	۱۳/۸۸۵	۰/۸۸۶
شمیرانات	۲	چالوس	۵۸	بندر انزلی	۱۱۴	۱۲/۸۵۸	۰/۷۵۰
اصفهان	۳	فلاورجان	۵۹	دشتستان	۱۱۵	۷/۸۸۸	۰/۶۹۸
تبریز	۴	قم	۶۰	اهر	۱۱۶	۷/۴۳۷	۰/۶۹۵
بابل	۵	نوشهر	۶۱	خاتم	۱۱۷	۶/۵۸۱	۰/۶۸۸

۱۱۸	۰/۶۳۲	ابهر	۶۲	۲/۰۶۱	جلفا	۶	۶/۳۱۷	مشهد
۱۱۹	۰/۶۲۸	تفرش	۶۳	۲/۰۵۴	آذرشهر	۷	۶/۲۸۷	فیروزکوه
۱۲۰	۰/۶۰۶	مشگین شهر	۶۴	۲/۰۴۱	بهشهر	۸	۶/۲۸۷	ساری
۱۲۱	۰/۶۰۵	خرم آباد	۶۵	۲/۰۲۰	قزوین	۹	۵/۸۵۰	یزد
۱۲۲	۰/۵۹۶	قروه	۶۶	۲/۰۱۰	اسدآباد	۱۰	۵/۶۷۸	دماوند
۱۲۳	۰/۵۸۸	قائنات	۶۷	۱/۹۸۵	میبد	۱۱	۵/۶۷۴	ورامین
۱۲۴	۰/۵۵۷	دلیجان	۶۸	۱/۹۶۶	کرمانشاه	۱۲	۵/۶۵۳	کرج
۱۲۵	۰/۵۵۴	بجنورد	۶۹	۲/۹۴۸	دامغان	۱۳	۵/۶۵۳	شیراز
۱۲۶	۰/۵۲۶	کوهنابان	۷۰	۱/۸۹۲	لاهیجان	۱۴	۵/۴۵۱	ری
۱۲۷	۰/۵۲۲	تنگستان	۷۱	۱/۸۸۸	تنکابن	۱۵	۵/۳۹۳	صدوق
۱۲۸	۰/۴۶۲	کامیاران	۷۲	۱/۸۸۶	بوشهر	۱۶	۵/۲۴۷	نور
۱۲۹	۰/۴۵۶	آران و بیدگل	۷۳	۱/۸۷۸	آستانه اشرفیه	۱۷	۵/۲۰۳	شهریار
۱۳۰	۰/۴۱۶	لامرد	۷۴	۱/۸۷۸	جویبار	۱۸	۵/۱۶۸	رشت
۱۳۱	۰/۳۷۹	سیاهکل	۷۵	۱/۸۴۲	گرگان	۱۹	۵/۱۶۸	همدان
۱۳۲	۰/۳۷۷	گنبد کاووس	۷۶	۱/۸۱۱	شفت	۲۰	۴/۷۵۰	مهریز
۱۳۳	۰/۳۷۳	گناوه	۷۷	۱/۷۳۵	املش	۲۱	۴/۷۳۶	اسلامشهر
۱۳۴	۰/۳۷۰	دیر	۷۸	۱/۷۳۵	سنندج	۲۲	۴/۷۳۶	تفت
۱۳۵	۰/۳۳۶	خلخال	۷۹	۱/۷۲۱	خوانسار	۲۳	۴/۳۳۷	ساوجبلاغ
۱۳۶	۰/۳۱۴	اراک	۸۰	۱/۷۱۷	فردوس	۲۴	۴/۲۹۹	بافق
۱۳۷	۰/۲۸۸	مبارکه	۸۱	۱/۶۸۴	رباط کریم	۲۵	۴/۲۹۹	اردبیل
۱۳۸	۰/۲۸۰	دشتی	۸۲	۱/۶۶۱	فومن	۲۶	۴/۲۷۶	رزن
۱۳۹	۰/۲۸۰	دیلم	۸۳	۱/۶۵۰	پارسیان	۲۷	۴/۰۹۹	تویسرکان
۱۴۰	۰/۲۲۷	خداآباد	۸۴	۱/۶۲۹	صومعه سرا	۲۸	۴/۰۵۷	سوادکوه
۱۴۱	۰/۲۱۳	کنگان	۸۵	۱/۶۲۳	نهاوند	۲۹	۴/۰۵۶	اردستان
۱۴۲	۰/۲۰۵	اسکو	۸۶	۱/۵۷۲	کلیبر	۳۰	۴/۰۱۶	آمل
۱۴۳	۰/۱۹۳	برخور و میمه	۸۷	۱/۵۷۲	سراب	۳۱	۳/۶۵۷	ابوموسی
۱۴۴	۰/۱۶۸	هریس	۸۸	۱/۵۶۹	نیشابور	۳۲	۳/۴۹۶	نائین
۱۴۵	۰/۱۳۰	تیران و کرون	۸۹	۱/۵۶۹	نکا	۳۳	۳/۳۹۳	رامسر
۱۴۶	۰/۱۱۰	خوی	۹۰	۱/۵۵۳	اردکان	۳۴	۳/۳۰۹	ارومیه
۱۴۷	۰/۰۹۶	لنجان	۹۱	۱/۴۵۷	شاهرود	۳۵	۳/۲۸۵	ملایر
۱۴۸	۰/۰۴۹	کهنکلیویه	۹۲	۱/۴۴۲	بروجن	۳۶	۳/۲۶۰	نظرآباد
۱۴۹	۰/۰۳۲	آستارا	۹۳	۱/۴۱۸	گچساران	۳۷	۳/۲۵۹	بیجار
۱۵۰	۰/۰۰۴	بیرجند	۹۴	۱/۴۰۴	نیر	۳۸	۳/۱۷۰	محمودآباد
۱۵۱	-۰/۰۰۲	دیواندره	۹۵	۱/۳۶۸	ماسال	۳۹	۳/۰۴۵	شبستر
۱۵۲	-۰/۰۴۵	مغان	۹۶	۱/۳۴۳	هشترود	۴۰	۳/۰۳۴	بهار
۱۵۳	-۰/۰۵۴	درگز	۹۷	۱/۳۲۵	بهبهان	۴۱	۲/۹۶۵	کبودرآهنگ
۱۵۴	-۰/۰۷۸	فریدون شهر	۹۸	۱/۳۲۳	کوثر	۴۲	۲/۹۱۸	نطنز
۱۵۵	-۰/۰۹۲	کوهرنگ	۹۹	۱/۲۹۵	نجف آباد	۴۳	۲/۹۰۲	شهرکرد
۱۵۶	-۰/۱۲۸	رفسنجان	۱۰۰	۱/۲۸۵	شازند	۴۴	۲/۸۵۹	رودسر

۱۵۷	-۰/۱۳۵	میان‌دوآب	۱۰۱	۱/۲۶۶	ابركوه	۴۵	۲/۸۴۵	بابلسر
۱۵۸	-۰/۱۵۵	طیس	۱۰۲	۱/۲۳۱	لنگرود	۴۶	۲/۸۳۵	گلوگاه
۱۵۹	-۰/۱۹۴	سقر	۱۰۳	۱/۲۲۸	زنجان	۴۷	۲/۷۸۷	گلپایگان
۱۶۰	-۰/۲۳۷	شیروان	۱۰۴	۱/۲۰۸	فریدن	۴۸	۲/۶۸۵	اهواز
۱۶۱	-۰/۲۶۰	مرودشت	۱۰۵	۱/۲۰۰	سبزوار	۴۹	۲/۶۶۶	قائم‌شهر
۱۶۲	-۰/۲۶۶	جم	۱۰۶	۱/۱۷۵	تالش	۵۰	۲/۵۲۹	آشتیان
۱۶۳	-۰/۲۶۷	سمیرم	۱۰۷	۱/۰۷۰	خمینی شهر	۵۱	۲/۴۴۳	پاکدشت
۱۶۴	-۰/۲۸۵	بندرعباس	۱۰۸	۱/۰۴۹	مرند	۵۲	۲/۳۷۲	گناباد
۱۶۵	-۰/۲۹۱	خمین	۱۰۹	۰/۹۹۷	بندرگز	۵۳	۲/۳۱۶	رودبار
۱۶۶	-۰/۲۹۳	بوانات	۱۱۰	۰/۹۶۸	بوی‌راحمند	۵۴	۲/۳۱۵	کاشان
۱۶۷	-۰/۲۹۳	اردل	۱۱۱	۰/۹۵۹	بوئین زهرا	۵۵	۲/۳۰۳	میانه
۱۶۸	-۰/۲۹۶	مراغه	۱۱۲	۰/۹۱۱	کرمان	۵۶	۲/۲۸۰	سمیرم سفلی

جدول ۱۰- رتبه‌بندی شهرستان‌های کشور بر اساس امتیاز شاخص ترکیبی در روش تحلیل عاملی (ادامه)

رتبه	امتیاز	شهرستان	رتبه	امتیاز	شهرستان	رتبه	امتیاز	شهرستان
۲۸۱	-۲/۴۱۳	مهاباد	۲۲۵	-۱/۳۰۳	کازرون	۱۶۹	-۰/۲۹۶	دلاهو
۲۸۲	-۲/۴۵۱	بندر ماهشهر	۲۲۶	-۱/۳۲۷	سریشه	۱۷۰	-۰/۳۳۵	ایجرود
۲۸۳	-۲/۴۵۳	سرپل ذهاب	۲۲۷	-۱/۳۴۰	پارس آباد	۱۷۱	-۰/۳۶۲	شاهین دژ
۲۸۴	-۲/۴۸۸	بوکان	۲۲۸	-۱/۳۴۲	دورود	۱۷۲	-۰/۳۷۲	فارسان
۲۸۵	-۲/۴۹۹	کوه‌دشت	۲۲۹	-۱/۳۶۰	راور	۱۷۳	-۰/۳۷۳	ورزقان
۲۸۶	-۲/۵۰۰	روانسر	۲۳۰	-۱/۳۷۳	سنقر	۱۷۴	-۰/۳۹۸	سمنان
۲۸۷	-۲/۵۴۶	رودان	۲۳۱	-۱/۳۷۳	اقلید	۱۷۵	-۰/۴۲۲	کردکوی
۲۸۸	-۲/۵۶۵	خلیل آباد	۲۳۲	-۱/۳۸۱	ممسنی	۱۷۶	-۰/۴۲۸	دنا
۲۸۹	-۲/۶۰۰	باغملک	۲۳۳	-۱/۳۹۳	ساوه	۱۷۷	-۰/۴۴۸	ازنا
۲۹۰	-۲/۶۰۵	خرمشهر	۲۳۴	-۱/۴۰۸	جوانرود	۱۷۸	-۰/۴۴۸	مریوان
۲۹۱	-۲/۶۹۰	هندیجان	۲۳۵	-۱/۴۱۵	بستک	۱۷۹	-۰/۴۵۸	بروجرد
۲۹۲	-۲/۷۶۵	زرنديه	۲۳۶	-۱/۴۶۵	نقده	۱۸۰	-۰/۴۷۵	البرز
۲۹۳	-۲/۷۶۹	شادگان	۲۳۷	-۱/۴۸۱	فریمان	۱۸۱	-۰/۴۷۸	محلات
۲۹۴	-۲/۸۱۲	اندیمشک	۲۳۸	-۱/۴۹۳	بيله سوار	۱۸۲	-۰/۴۸۲	طارم
۲۹۵	-۲/۸۷۴	آبدانان	۲۳۹	-۱/۴۹۴	رامشیر	۱۸۳	-۰/۴۸۴	پاوه
۲۹۶	-۲/۹۱۰	قشم	۲۴۰	-۱/۵۱۱	آبیک	۱۸۴	-۰/۵۲۸	شهر بابک
۲۹۷	-۲/۹۷۶	ایذه	۲۴۱	-۱/۵۲۲	کلالة	۱۸۵	-۰/۵۳۸	ماه‌نشان
۲۹۸	-۲/۹۹۵	داراب	۲۴۲	-۱/۵۲۹	جهرم	۱۸۶	-۰/۵۴۵	سپیدان
۲۹۹	-۳/۰۱۸	رشتخوار	۲۴۳	-۱/۵۳۵	خرمدره	۱۸۷	-۰/۵۵۲	درمیان
۳۰۰	-۳/۰۲۵	سردشت	۲۴۴	-۱/۶۰۵	خمیر	۱۸۸	-۰/۵۹۰	اسفراین
۳۰۱	-۳/۰۴۴	خواف	۲۴۵	-۱/۶۱۲	تکاب	۱۸۹	-۰/۵۹۲	بانه
۳۰۲	-۳/۰۴۸	اشنویه	۲۴۶	-۱/۶۵۱	سر‌وآباد	۱۹۰	-۰/۶۲۶	جاجرم
۳۰۳	-۳/۰۶۵	زاهدان	۲۴۷	-۱/۶۶۴	بردسکن	۱۹۱	-۰/۶۳۸	بناب
۳۰۴	-۳/۰۶۶	فراشبند	۲۴۸	-۱/۶۹۶	مینودشت	۱۹۲	-۰/۶۵۹	بندرلنگه

۳۰۵	-۳/۱۱۱	فسا	۲۴۹	-۱/۷۲۳	رامیان	۱۹۳	-۰/۶۸۶	ارسنجان
۳۰۶	-۳/۱۲۰	بم	۲۵۰	-۱/۷۳۱	کلات	۱۹۴	-۰/۶۸۸	رضوانشهر
۳۰۷	-۳/۱۵۴	خنج	۲۵۱	-۱/۷۴۸	پلدختر	۱۹۵	-۰/۷۱۴	شوشتر
۳۰۸	-۳/۱۸۷	بردسیر	۲۵۲	-۱/۷۶۶	سرایان	۱۹۶	-۰/۷۴۷	تاکستان
۳۰۹	-۳/۲۰۸	دزفول	۲۵۳	-۱/۷۶۷	خرمبید	۱۹۷	-۰/۷۵۹	کاشمر
۳۱۰	-۳/۲۱۶	قبر و کارزین	۲۵۴	-۱/۸۰۱	دشت آزادگان	۱۹۸	-۰/۷۶۵	چادگان
۳۱۱	-۳/۲۴۱	دره شهر	۲۵۵	-۱/۸۱۸	ملکان	۱۹۹	-۰/۷۷۸	چاراویماق
۳۱۲	-۳/۳۱۴	میناب	۲۵۶	-۱/۸۲۴	امیدیه	۲۰۰	-۰/۷۷۹	بستان آباد
۳۱۳	-۳/۳۹۹	سیرجان	۲۵۷	-۱/۹۰۵	زرنند	۲۰۱	-۰/۷۸۵	بهمنی
۳۱۴	-۳/۴۳۳	پیرانشهر	۲۵۸	-۱/۹۷۹	آباده	۲۰۲	-۰/۸۲۵	نی ریز
۳۱۵	-۳/۴۷۱	جیرفت	۲۵۹	-۱/۹۸۰	گیلانغرب	۲۰۳	-۰/۸۳۶	نمین
۳۱۶	-۳/۵۳۴	دهلران	۲۶۰	-۱/۹۸۸	بافت	۲۰۴	-۰/۸۳۹	اسلام آباد غرب
۳۱۷	-۳/۷۱۵	دلفان	۲۶۱	-۲/۰۲۱	استهبان	۲۰۵	-۰/۸۳۹	فاروج
۳۱۸	-۳/۷۲۱	هرسین	۲۶۲	-۲/۰۸۱	شیروان و چرداول	۲۰۶	-۰/۸۵۹	گتوند
۳۱۹	-۳/۹۳۳	لالی	۲۶۳	-۲/۰۹۳	مانه و سملقان	۲۰۷	-۰/۸۸۹	رامهرمز
۳۲۰	-۳/۹۶۲	چالدران	۲۶۴	-۲/۱۲۹	سلسله	۲۰۸	-۰/۹۵۲	قوچان
۳۲۱	-۴/۰۷۸	زرین دشت	۲۶۵	-۲/۱۴۰	ایلام	۲۰۹	-۰/۹۵۵	علی آباد
۳۲۲	-۴/۲۰۴	کهنوج	۲۶۶	-۲/۱۴۲	نهبندان	۲۱۰	-۱/۰۱۰	شوش
۳۲۳	-۴/۲۴۶	چابهار	۲۶۷	-۲/۱۶۸	پاسارگاد	۲۱۱	-۱/۰۳۹	ترت حیدریه
۳۲۴	-۴/۲۷۵	زهک	۲۶۸	-۲/۱۷۰	کنگاور	۲۱۲	-۱/۰۵۶	لار
۳۲۵	-۴/۷۳۳	مهران	۲۶۹	-۲/۱۹۸	فیروزآباد	۲۱۳	-۱/۰۵۹	صحنه
۳۲۶	-۴/۸۱۳	خاش	۲۷۰	-۲/۲۰۷	ماکو	۲۱۴	-۱/۰۸۵	چناران
۳۲۷	-۴/۹۸۰	ایرانشهر	۲۷۱	-۲/۲۱۴	ثلاث و باباجانی	۲۱۵	-۱/۰۹۷	قصرشیرین
۳۲۸	-۵/۲۳۵	عنبرآباد	۲۷۲	-۲/۲۴۴	ترت جام	۲۱۶	-۱/۱۶۰	مهر
۳۲۹	-۵/۲۹۴	منوجان	۲۷۳	-۲/۲۵۳	زابل	۲۱۷	-۱/۱۷۸	ترکمن
۳۳۰	-۵/۸۶۶	سراوان	۲۷۴	-۲/۲۵۳	آزادشهر	۲۱۸	-۱/۱۸۳	الیگودرز
۳۳۱	-۵/۹۵۸	جاسک	۲۷۵	-۲/۲۶۰	مسجدسلیمان	۲۱۹	-۱/۱۹۵	لردگان
۳۳۲	-۶/۲۶۱	نیکشهر	۲۷۶	-۲/۲۷۲	ایوان	۲۲۰	-۱/۲۲۱	مه ولات
۳۳۳	-۶/۵۳۲	قلعه گنج	۲۷۷	-۲/۲۹۷	سرخس	۲۲۱	-۱/۲۴۷	آق قلا
۳۳۴	-۶/۶۳۱	کنارک	۲۷۸	-۲/۳۰۴	تایباد	۲۲۲	-۱/۲۵۱	سلماس
۳۳۵	-۷/۳۷۹	رودبار جنوب	۲۷۹	-۲/۳۵۷	آبادان	۲۲۳	-۱/۲۶۷	کمپجان
۳۳۶	-۸/۰۳۱	سریاز	۲۸۰	-۲/۴۰۱	حاجی آباد	۲۲۴	-۱/۳۰۲	عجبشیر

۳-۴- تعیین گروه‌های مختلف توسعه

- گروه اول: شهرستان‌های بسیار توسعه یافته (با امتیاز

بیش از ۲)

- گروه دوم: شهرستان‌های توسعه یافته (با امتیاز بیش

از ۱ و کمتر از ۲)

- گروه سوم: شهرستان‌های نسبتاً توسعه یافته (با

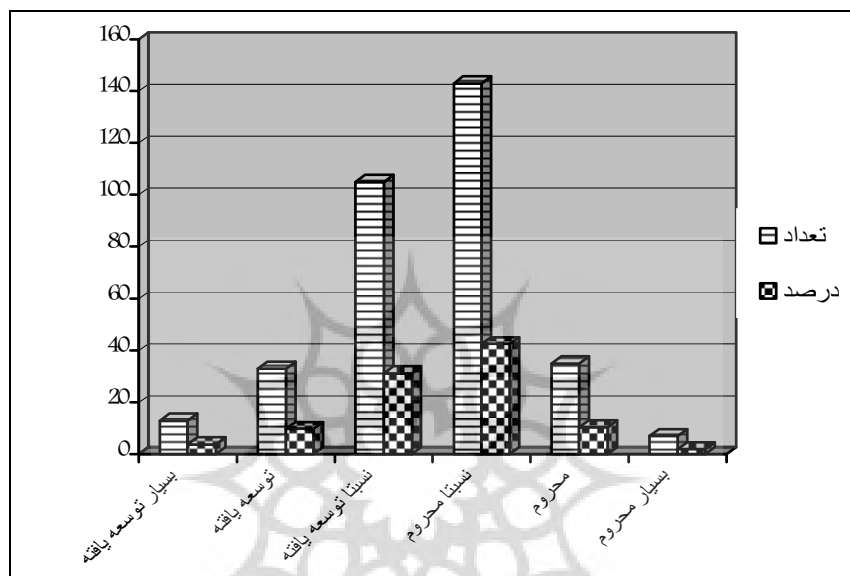
امتیاز بیش از ۰ و کمتر از ۱)

با مشخص شدن امتیاز شاخص ترکیبی توسعه و برای روشن‌تر شدن وضعیت موجود توسعه‌ی شهرستان‌های کشور، کل شهرستان‌ها به شش گروه توسعه طبقه‌بندی شدند. به طوری که مقدار استاندارد شده‌ی شاخص ترکیبی، ملاک تعریف طبقات توسعه در نظر گرفته

شد:

نمودار تعداد و درصد شهرستان‌هایی که در هر یک از گروه‌های فوق قرار می‌گیرند، در شکل ۱ نشان داده شده است.

- گروه چهارم: شهرستان‌های نسبتاً محروم (با امتیاز بیش از ۱- و کمتر از ۰)
- گروه پنجم: شهرستان‌های محروم (با امتیاز بیش از ۲- و کمتر از ۱-)
- گروه ششم: شهرستان‌های بسیار محروم (با امتیاز کمتر از ۲-)

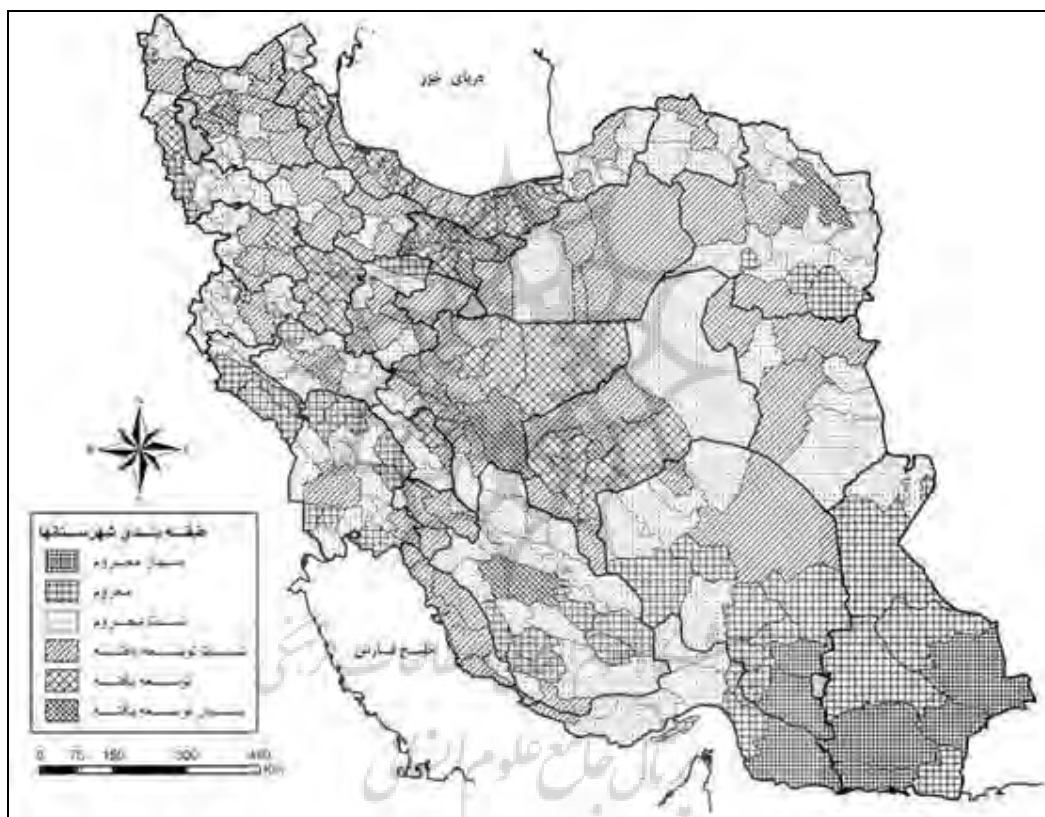
شکل ۱- توزیع تعداد و درصد شهرستان‌های کشور در هر یک از گروه‌های توسعه

شهرستان‌های ری، صدوق، نور، شهریار و رشت با قرار گرفتن در رأس این طبقه، نسبت به سایر شهرستان‌ها وضعیت بهتری دارند. تعداد ۱۰۵ شهرستان به عنوان شهرستان‌های نسبتاً توسعه یافته قلمداد شده‌اند که حدود ۳۱/۲۵ درصد کل شهرستان‌ها را شامل می‌شوند. در این گروه نیز شهرستان‌های گلپایگان، اهواز، قائمشهر و آستیان امتیاز بیشتری کسب کرده‌اند. بیشترین تعداد شهرستان‌ها (۱۴۳) شهرستان و به عبارتی ۴۲/۵۶ درصد شهرستان‌ها) در گروه چهارم یعنی گروه شهرستان‌های نسبتاً محروم قرار گرفته‌اند. گروه پنجم به عنوان گروه

بر اساس نتایج به دست آمده از مطالعه‌ی حاضر، از میان ۳۳۶ شهرستان کشور تنها تعداد ۱۳ شهرستان (معادل ۳/۸۷ درصد شهرستان‌ها) در گروه اول و به عبارتی گروه شهرستان‌های بسیار توسعه یافته قرار می‌گیرند. این شهرستان‌ها به ترتیب عبارتند از: تهران، شمیرانات، اصفهان، تبریز، بابل، مشهد، فیروزکوه، ساری، یزد، دماوند، ورامین، کرج و شیراز. البته شایان ذکر است که فاصله‌ی دو شهرستان تهران و شمیرانات با سایر شهرستان‌های این گروه قابل توجه است. گروه دوم شامل ۳۳ شهرستان است که حدود ۹/۸۲ درصد شهرستان‌های کشور را پوشش می‌دهد. به طوری که

قلعه‌گنج، کنارک، رودبار جنوب و سرباز. شاخص‌های توسعه در این شهرستان‌ها وضعیت نامطلوبی دارد، به طوری که سیمای توسعه نیافتگی در آنها کاملاً مشهود است. بنابراین، اتخاذ سیاست‌ها و تدوین برنامه‌های کارا و مناسب جهت ارتقاء این نواحی امری ضروری است. پراکنش فضایی شهرستان‌ها از نظر سطح توسعه یافتگی در شکل ۲ نشان داده شده است.

شهرستان‌های محروم شناخته شده است که تعداد ۳۵ شهرستان را در خود جای داده است؛ در این گروه، شهرستان‌های خاش، ایرانشهر، عنبرآباد و منوجان، با قرار گرفتن در قعر گروه شرایط نامناسبی از نظر سطح توسعه یافتگی دارند. در نهایت، تعداد ۷ شهرستان (معادل ۲ درصد شهرستان‌های کشور) به عنوان شهرستان‌های بسیار محروم معرفی گردیده‌اند؛ این شهرستان‌ها عبارتند از: سراوان، جاسک، نیکشهر،

شکل ۲- پراکنش فضایی شهرستان‌های کشور از نظر شاخص ترکیبی توسعه در روش تحلیل عاملی

سرزمین برای ارتقاء شاخص‌های توسعه در نواحی محروم و کمتر توسعه یافته صورت پذیرد. این امر به تحقق پایداری مناطق و نواحی مختلف کشور می‌انجامد و از اثرات منفی نابرابری‌ها در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره خواهد کاست.

با توجه به یافته‌های این پژوهش، نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های ناحیه‌ای و همچنین وجود نظام مرکز-پیرامون در کشور مشهود است. از این رو جهت حصول تعادل و یکپارچگی ملی و منطقه‌ای، لازم است اقدامات خاصی با هدف توسعه‌ی متعادل

۴- نتیجه‌گیری

توسعه‌ی متعادل و متوازن مناطق و نواحی مختلف یک کشور، به عنوان یکی از پیش‌نیازهای مهم و اساسی پایداری سرزمین محسوب می‌شود. بنابراین، شناخت دقیق نابرابری‌های احتمالی موجود در بین نواحی کشور از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ به طوری که بدون این شناخت، سیاست‌ها و اقدامات آتی برای رشد و توسعه‌ی بیشتر ملی و منطقه‌ای، کارایی مورد نظر را نخواهد داشت. با توجه به اهمیت فراوان شناخت وضع موجود توسعه‌ی نواحی، پژوهش حاضر به ارزیابی سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های کشور پرداخت. بدین ترتیب که در ابتدا بر اساس داده‌های متغیرها آماری موجود و موثق، تعداد ۵۴ شاخص مختلف توسعه‌ی تدوین گردید. سپس این شاخص‌ها با استفاده از روش تحلیل عاملی و بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در این فرایند، تعداد هشت عامل مختلف استخراج شد که در مجموع، تعداد ۴۶ شاخص را تحت پوشش قرار داد. عامل‌های مزبور با توجه به ماهیت شاخص‌های قرار گرفته در آنها نامگذاری گردیدند. این عامل‌ها بر اساس مقادیر ویژه آنها به ترتیب عبارتند از: امکانات زیربنایی و مسکن، امکانات درمانی، آموزشی، نیروی انسانی، صنعت، کشاورزی، امکانات روستایی، و امکانات فرهنگی. در مرحله‌ی بعد، شاخص ترکیبی توسعه محاسبه گردید که امتیاز مربوط به آن، ملاک رتبه‌بندی شهرستان‌های کشور قرار گرفت. همچنین جهت تبیین کلی سطح توسعه یافتگی نواحی، شش گروه توسعه شامل: بسیار توسعه یافته، توسعه یافته، نسبتاً توسعه یافته، نسبتاً محروم، محروم و بسیار محروم بر اساس امتیاز شاخص

ترکیبی تعریف شد. به طوری که در هر یک از گروه‌های مذکور، به ترتیب ۱۳، ۳۳، ۱۰۵، ۱۴۳، ۳۵ و ۷ شهرستان قرار گرفتند. در این میان شهرستان‌های تهران، شمیرانات، اصفهان و تبریز به عنوان توسعه یافته‌ترین شهرستان‌ها، و در مقابل، شهرستان‌های سراوان، جاسک، نیکشهر، قلعه‌گنج، کنارک، رودبار جنوب و سرباز به عنوان محروم‌ترین شهرستان‌های کشور شناخته شدند. قابل توجه است که ۵۵ درصد شهرستان‌های کشور (۱۸۵ شهرستان) در گروه شهرستان‌های نسبتاً محروم، محروم و بسیار محروم قرار گرفته‌اند. از طرفی، توزیع فضایی شهرستان‌ها از نظر سطح توسعه یافتگی، حاکمیت نظام مرکز-پیرامون در کشور را آشکار می‌سازد. از این رو، برطرف کردن عدم تعادل‌های ناحیه‌ای موجود، مستلزم عزمی راسخ در بهره‌گیری از پتانسیل‌های نواحی پیرامونی، بارور کردن قابلیت‌های آنها، ارائه‌ی خدمات و امکانات مورد نیاز و غیره است.

منابع

- اسکات، آلن جان، ۱۳۸۴، شهر- منطقه‌های جهانی، پانته‌آ لطفی کاظمی، چاپ اول، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، تهران.
- بدری، سیدعلی و دیگران، ۱۳۸۵، تعیین سطح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان کامیاران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۲، صص ۱۳۰-۱۱۶.
- پورمحمدی، محمدرضا، ۱۳۸۵، برنامه‌ریزی مسکن، چاپ چهارم، انتشارات سمت، تهران.
- حسین‌زاده دلیر، کریم، ۱۳۸۰، برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، چاپ دوم، انتشارات سمت، تهران.

- توسعه نیافتگی، چاپ اول، شرکت سهامی انتشار، تهران.
- یاسوری، مجید، ۱۳۸۸، بررسی وضعیت نابرابری منطقه-ای در استان خراسان رضوی، دوفصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۲، صص ۲۰۱-۲۲۳.
- Anderson, T. W., 1958, *Introduction to Multivariate Statistical Analysis*, John Wiley & Sons, New York.
- Barrios S. and Strobl E., 2009, The dynamics of regional inequalities, [Regional Science and Urban Economics](#), Volume 39, Issue 5, Pages 575-591.
- Chowdhury K., 2003, Empirics for world income distribution: what does the World Bank data reveal?, *The Journal of Development Areas*, No. 36, pp. 59-83.
- Das S.; Sinha G. and Mitra T. K., 2010, Regional convergence of growth, inequality and poverty in India-An empirical study, [Economic Modelling](#), Volume 27, Issue 5, pp. 1054-1060.
- Fedorov L., 2002, Regional Inequality and Regional Polarization in Russia, 1990-99, *World Development*, Volume 30, Issue 3, pp. 443-456.
- Hu D., 2002, Trade, rural-urban migration, and regional income disparity in developing countries: a spatial general equilibrium model inspired by the case of China, [Regional Science and Urban Economics](#), Volume 32, Issue 3, pp. 311-338.
- Johnston R. J., 1986, *Multivariate Statistical Analysis in Geography: a primer on the general linear model*, Longman, New York.
- Krugman P., 1999, the role of geography in development, *International Regional Science Review*, No. 22 (2), pp. 142-161.
- Li Y. and Wei Y. H. D., 2010, The spatial-temporal hierarchy of regional inequality of China, [Applied Geography](#), Volume 30, Issue 3, pp. 303-316.
- Lipshitz G., 1992, Divergence versus convergence in regional development, *Journal of Planning Literature*, No. 7, pp. 123-138.
- Mabogunje A. L. and Misra R. P., 1981, *Regional Development Alternatives*, Maruzen.
- حکمت‌نیا، حسن و موسوی، میرنجف، ۱۳۸۵، کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، انتشارات علم نوین، یزد.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ پورطاهری، مهدی و سجاسی قیداری، حمدا...، ۱۳۸۹، سنجش و ارزیابی معیارهای مؤثر بر عملکرد کشاورزان عادی و موفق روستایی، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۲، صص ۱-۱۵.
- زیاری، کرامت‌ا...، ۱۳۸۰، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه یزد.
- زیاری، کرامت‌ا...، ۱۳۸۳، مکتب‌ها نظریه‌ها و مدل‌های برنامه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ اول، انتشارات دانشگاه یزد.
- زیاری، کرامت ا...؛ زنجیرچی، سیدمحمود و سرخ‌کمال، کبری، ۱۳۸۹، بررسی و رتبه‌بندی درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان خراسان رضوی با استفاده از تکنیک تاپسیس، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۲، صص ۳۰-۱۷.
- کلانتری، خلیل، ۱۳۸۰، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، چاپ اول، انتشارات خوشبین و انوار دانش، تهران.
- کنت، آر. جی.، ۱۳۶۷، شاخص‌های سرزمینی و برنامه‌ریزی ملی، هرمز شهدادی، وزارت برنامه و بودجه-مرکز مدارک اقتصادی اجتماعی و انتشارات، چاپ اول، تهران.
- معصومی اشکوری، سیدحسن، ۱۳۸۵، اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ اول، انتشارات پیام، تهران.
- منصورفر، کریم، ۱۳۸۷، روش‌های پیشرفته‌ی آماری، چاپ دوم، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- نراقی، یوسف، ۱۳۷۰، توسعه و کشورهای توسعه نیافته: مطالعه‌ی تحلیلی از جنبه‌های نظری-تاریخی

- Mikheeva N., 1999, Analysis of interregional inequality in Russia. *Studies on Russian Economic Development*, No.10, pp. 514–521.
- Song S.; Chu G. S. and Chao R., 2000, Intercity regional disparity in China, [China Economic Review](#), Volume 11, Issue 3, pp. 246-261.
- Wei Y. H. D. and Ye X., 2009, Beyond convergence: space, scale, and regional inequality in China, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Journal of Economic and Social Geography, No. 100 (1), pp. 59–80.
- Yang D. T., 2002, What has caused regional inequality in China?, [China Economic Review](#), Volume 13, Issue 4, pp. 331-334.
- Zhang X. and Kanbur R., 2005, spatial inequality in education and health care in China, [China Economic Review](#), Volume 16, Issue 2, pp. 189-204.

